

Marek Czyżewski, Instytut Socjologii, Uniwersytet Łódzki

Michał Otrócki, Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej,
Dolnośląska Szkoła Wyższa

Tomasz Piekot, Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Wrocławski

Jerzy Stachowiak, Instytut Socjologii, Uniwersytet Łódzki

Wprowadzenie

1. Wielorodność analizy dyskursu

Teksty zamieszczone w tym zbiorze stanowią ilustrację wybranych metod i perspektyw badawczych, stosowanych we współczesnej analizie dyskursu. Przed właściwym wprowadzeniem do zawartości prezentowanego tomu warto poświęcić nieco uwagi zjawisku jej metodologicznej wielorodności – analiza dyskursu nie jest bowiem jednorodną dyscypliną naukową, lecz wewnątrznie zróżnicowanym obszarem badań inter- i multidyscyplinarnych. Taki właśnie charakter tej dziedziny nie jest przypadkiem, lecz jednym z efektów przemian i przewartościowań w ramach działalności naukowej na przestrzeni wielu lat.

Przełom wieku XIX i XX był czasem przyspieszonego kształtowania się osobnych dyscyplin naukowych, takich jak ekonomia, językoznawstwo, psychologia, socjologia czy pedagogika, a także biologia, chemia i fizyka. Trudno to sobie dzisiaj wyobrazić, ale zanim ów proces odróżniania się od siebie poszczególnych dyscyplin nabrał impetu, badania naukowe często prowadzono bez przyjęcia wyrazistej perspektywy tej czy innej gałęzi wiedzy, nierzadko

traktując wielostronne dociekania jako życiową pasję lub hobby. Powstawanie dyscyplin odróżniających się od siebie na gruncie koncepcji teoretycznych i metod badawczych łączyło się zatem z intensyfikacją procesów instytucjonalizacji i profesjonalizacji działalności naukowej. Niedługo potem, bo już w latach 1930., zaczęto zauważać ambiwalentny charakter tego procesu: z jednej strony prowadził on bez wątpienia do gwałtownego przyrostu dyscyplinowo wyspecjalizowanej wiedzy, z drugiej jednakże – przyczyniał się do utraty ogólnego obrazu rzeczywistości na rzecz nieuchronnego rozdrobnienia wiedzy na cząstkowe punkty widzenia.

Interdyscyplinarność, hasło znane jeszcze przed II wojną światową, po wojnie zyskało na popularności, by na przełomie wieku XX i XXI osiągnąć status powszechnie akceptowanego zalecenia, zgodnie z którym w nauce dzisiejszej warto postępować interdyscyplinarnie, a kultywowania odrębności wybranej dyscypliny nie należy uważać za niekwestionowalną cnotę, lecz raczej za staroświecki relikw. Co więcej, w ramach naukowej refleksji i badań nad nauką rozwija się dynamicznie nurt zajmujący się przemianami w zakresie wytyczania i przekraczania granic między dyscyplinami naukowymi¹. W tym kontekście pojawia się często termin „transdyscyplinarność”, określający poszukiwania nowych możliwości poznawczych w obszarach znajdujących się między dyscyplinami o różnych przedmiotach badania. Takie działania, jako pewien rodzaj metodologicznego eksperymentu, mają zazwyczaj charakter przygodny, sprawdzając się doraźnie w rozwiązywaniu wąsko określonych problemów praktycznych – niezwykle trudno jednak uczynić z nich zasadę kompleksowego programu badawczego. Z kolei, mimo iż literatura na ten temat jest niezmiernie obfita, nie sposób odnaleźć w niej takiego określenia interdyscyplinarności, które byłoby traktowane jako powszechnie obowiązujący model postępowania. Różne są bowiem sposoby praktykowania i pojmowania interdyscyplinarności, a ponadto mają miejsce spory o to, jak interdyscyplinarność należy uprawiać, wreszcie – samo słowo „interdyscyplinarność” (podobnie jak i wspomniana „transdyscyplinarność”) stało się modnym, obiegowym hasłem, niemal zaklęciem, z którym nie zawsze wiąże się konkretna treść.

¹ Por. m.in. przeglądowy zbiór *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*, red. R. Frodeman, Oxford 2010.

Pozostając przy – z konieczności – ogólnym sformułowaniu, stanowiącym wspólny mianownik różnych ujęć problemu, mianem interdyscyplinarności określić można „wszelką formę dialogu lub interakcji między dwiema lub większą liczbą dyscyplin, przy czym do ustalenia pozostaje poziom, rodzaj, cel i efekt tej interakcji”². Trzeba podkreślić, że z terminem „interdyscyplinarność” wiąże się zazwyczaj jednoznacznie pozytywna konotacja w postaci aury nowoczesności, rozwoju wiedzy, plastyczności myślenia, elastyczności rozwiązań instytucjonalnych, innowacyjności, otwartości na nowe idee i nowe rozwiązania, egalitarnej kooperacji z nowymi partnerami itp. Z tą aurą ma kontrastować zasklepienie i tradycjonalność w ramach kultuwowania odrębności dyscyplin naukowych. Interdyscyplinarność jest także traktowana jako adekwatna odpowiedź nauki na złożony charakter rzeczywistości, a „flagowymi” przykładami sukcesu podejścia interdyscyplinarnego są nowe, interdyscyplinarne dziedziny nauk przyrodniczych, takie jak biochemia czy neuronauka (*neuroscience*), które właściwie osiągnęły paradoksalny status „interdyscyplin” (interdyscyplinarnych dyscyplin) naukowych. Interdyscyplinarności wydaje się domagać złożona rzeczywistość społeczna, kulturowa, ekonomiczna i polityczna. Próbami odpowiedzi nauki na to wyzwanie są m.in. studia feministyczne (*women's studies*) czy studia kulturowe (*cultural studies*) – kierunki w dużej mierze intensywnie zaangażowane politycznie.

To na tym skrótowo zarysowanym tle przemian w ramach pojmowania i praktykowania nauki widzieć należy powstanie analizy dyskursu. Jest to dziedzina wewnątrznie pod wieloma względami zróżnicowana. Z pewnością analiza dyskursu w całości nie osiągnęła statusu interdyscypliny i nie wydaje się, aby było to możliwe ani celowe. Pojawiają się jednak w jej obszarze nurty podejmujące próby wypracowania interdyscyplinarnego języka (np. wiązanie analizy lingwistycznej z problematyką wykluczenia społecznego lub etnicznego). Rozpatrywana całościowo analiza dyskursu z pewnością nie wyróżnia się szczególnie mocnym politycznym zaangażowaniem, choć należą do niej także nurty ewidentnie i programowo zaangażowane politycznie (jak np. tzw. Krytyczna Analiza Dyskursu, nurt na tyle ekspansywny i wpływowy, że często mylnie utożsamiany z analizą dyskursu w ogólności).

² J. Moran, *Interdisciplinarity*, London 2001, s. 16.

Szczególne znaczenie dla kształtowania się analizy dyskursu jako pola poszukiwań interdyscyplinarnych miało i nadal ma spotkanie językoznawstwa i nauk społecznych. W drugiej połowie XX wieku narastało w językoznawstwie przekonanie, że punkt ciężkości naukowych zainteresowań należy przesunąć z kwestii języka jako systemu na problem mowy jako narzędzia komunikowania, a tym samym na problematykę społecznych okoliczności, reguł i skutków komunikowania. Ważnych impulsów w tym względzie dostarczyła tzw. lingwistyka krytyczna, m.in. w osobie Rogera Fowlera. Końcowym efektem tego przekierowania uwagi stał się obecny np. w Krytycznej Analizie Dyskursu pogląd, iż zasadniczy profil językoznawstwa jest w istocie zbieżny z optyką szeroko pojmowanych nauk społecznych. Z kolei w ramach nauk społecznych powstały w drugiej połowie XX wieku nurty kwestionujące ich dotychczasową rzekomą samowystarczalność i wyraźnie skłaniające się w stronę analiz konkretnych sytuacji komunikowania. Chodzi tu, dla przykładu, o analizę konwersacyjną czy tzw. socjologię wiedzy naukowej (*sociology of scientific knowledge*). Radykalną konsekwencją tej tendencji była próba przeformułowania głównych problemów nauk społecznych (takich jak organizacja społeczna i jej przemiany) w kategoriach procesów interpretacji, negocjacji czy też narzucania znaczeń.

Nie zawsze pamięta się o tym, że poszczególne dyscypliny naukowe wcale nie są jednorodne. Przeciwnie, w toku rozwoju często stają się areną ostrych sporów teoretycznych i metodologicznych albo też ulegają rozczłonkowaniu na słabo komunikujące się ze sobą prądy i frakcje, niekoniecznie tożsame z tematycznym podziałem na subdyscypliny. Warto zauważyć, że taki stan rzeczy jest ważnym impulsem interdyscyplinarności. Bywa i tak, że reprezentanci różnych dyscyplin naukowych (np. językoznawstwa i nauk społecznych) mają sobie więcej do powiedzenia niż przedstawiciele nominalnie tej samej dyscypliny, niekiedy fundamentalnie różniący się od siebie pod względem preferencji teoretycznych i metodologicznych. Ważnym „paliwem” interdyscyplinarności są zatem pokrewieństwa między nurtami należącymi do różnych dyscyplin, odnoszące się do sposobu patrzenia na rzeczywistość, ukierunkowania zainteresowań badawczych czy inspiracji teoretycznych.

Nie bez wpływu kultury postmodernistycznej, akceptującej i promującej fragmentację rzeczywistości społecznej, w tym także fragmentację aktywności naukowej, początek wieku XXI przynosi wzmożone zainteresowanie

multidyscyplinarnością³. Multidyscyplinarność – niekiedy mylnie utożsamiana z interdyscyplinarnością – rezygnuje z charakterystycznych dla interdyscyplinarności dążeń do wypracowania nowego, zintegrowanego języka naukowego i polega na zestawianiu ze sobą różnych punktów widzenia. Okazuje się, że otaczająca nas rzeczywistość domaga się niekiedy nie tyle łączenia ze sobą inspiracji płynących z różnych dziedzin, ile wzajemnego uzupełniania się wąsko wyspecjalizowanych badaczy lub ekspertów. Tak dzieje się notorycznie w obszarze służby zdrowia, przedsiębiorczości czy wojskowości. Ogólnie mówiąc, tego rodzaju sytuacja ma miejsce zawsze wtedy, gdy różni badacze, stosując różne metody badawcze, zajmują się tym samym zjawiskiem, problemem czy wręcz tym samym materiałem badawczym.

Na tym tle analiza dyskursu jawi się jako dziedzina w oczywisty sposób inter- i multidyscyplinarna. Jest to przecież obszar spotkania wielu dyscyplin – nie tylko językoznawstwa i socjologii, ale także historii, kulturoznawstwa czy politologii. Niekiedy korzystanie z wielorodnych inspiracji prowadzi tu do wypracowania własnych, zintegrowanych, a zatem interdyscyplinarnych języków analitycznych. W innych przypadkach można obserwować raczej sytuację multidyscyplinarną w postaci wzajemnego uzupełniania się odmiennych strategii badawczych. Wreszcie analiza dyskursu jako całość może być postrzegana jako twór z gruntu multidyscyplinarny.

2. Problematyka metodologiczna w projekcie *Komunikowanie publiczne w Polsce* – ujęcie inter- i multidyscyplinarne

Świadectwem zjawisk, o których mowa wyżej, jest właśnie prezentowany zbiór tekstów, a także projekt, w ramach którego niniejszy tom powstawał⁴. Projekt ten miał dwa główne cele badawcze: tematyczny i metodologiczny. Pierwszy cel odnosił się do rekonstrukcji i analizy wybranych obszarów

³ Por. J. Thompson Klein, *A Taxonomy of Interdisciplinarity*, w: *The Oxford Handbook of Interdisciplinarity*, dz. cyt.

⁴ Projekt badawczy Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 0114/NPRH2/H11/81/2013 pt. *Komunikowanie publiczne w Polsce – ujęcie inter- i multidyscyplinarne*, realizowany w latach 2013–2017, kierownik projektu Marek Czyżewski.

polskiego komunikowania publicznego od 1945 roku do współczesności. Podsumowaniem tak ukierunkowanych prac jest tom *Polskie sprawy 1945–2015. Warsztaty analizy dyskursu* (red. M. Czyżewski, A. Horolets, K. Podemski, D. Rancew-Sikora, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2017). Głównym celem metodologicznym projektu było wypracowanie i zastosowanie w konkretnych studiach instrumentarium badawczego, dopasowanego do analizy polskich tekstów publicznych i uwzględniającego specyfikę kontekstu społeczno-kulturowego, jak i obecne w polskiej tradycji nurty badawcze, wywodzące się z nauk humanistycznych i społecznych. Obydwa cele mogły zostać zrealizowane jedynie częściowo, a obydwaj kierunki dociekań mogą i powinny być kontynuowane. Będąc pierwszym krokiem w stronę całościowego ujęcia dyskursu publicznego w Polsce, omawiany projekt z pewnością wykazuje szereg luk. Niektóre z nich zostaną niżej odnotowane.

Historia całego przedsięwzięcia sięga roku 2009 i pierwszych spotkań z zapoczątkowanego wówczas cyklu Warsztatów Analizy Dyskursu – ogólnopolskich seminariów naukowo-badawczych, zainicjowanych przez grupę polskich socjologów i lingwistów, do których wkrótce dołączyli kulturoznawcy, medioznawcy, politolodzy, historycy, pedagodzy i filozofowie. Spotkania te, organizowane początkowo z potrzeby wymiany doświadczeń i integracji środowiska badaczy dyskursu wywodzących się z różnych dyscyplin, nurtów i tradycji, zaowocowały w 2011 roku powołaniem Konsorcjum Naukowego „Analiza Dyskursu”⁵, zrzeszającego początkowo 19 jednostek organizacyjnych z 11 polskich uczelni oraz Wydawnictwo Akademickie SEDNO. W wyniku rozszerzenia składu w roku 2014 do Konsorcjum dołączyło 8 uczelni polskich i jedna zagraniczna oraz 16 nowych jednostek organizacyjnych. Można zatem powiedzieć, że na dość wczesnym etapie istotnym składnikiem interdyscyplinarnego potencjału tej inicjatywy stał się wymiar instytucjonalny.

Wcześniej, bo przed utworzeniem Konsorcjum, wypracowano podstawowe sposoby współdziałania, dzięki którym interdyscyplinarność realizuje się w wymiarze poznawczym. Warsztaty Analizy Dyskursu były początkowo spotkaniami zorientowanymi metodycznie i metodologicznie: formuła seminariów zakładała wspólną analizę prezentowanego materiału (pojedynczego tekstu lub grupy tekstów) wraz z proponowaną doń metodologią. Dyskusje

⁵ Por. Konsorcjum Naukowe „Analiza Dyskursu”, online: <http://www.analizadyskursu.pl>.

dotyczyły więc zarówno przedmiotu, jak i sposobu analizy. Metodyki postępowania z materiałem badawczym wypracowane na gruncie perspektywy „macierzystej” zyskały w konfrontacji z innymi podejściami bardziej szczegółowe i precyzyjne narzędzia analityczne, a także bardziej pogłębione i wieloaspektowe interpretacje. Warto zaznaczyć, że teksty prezentowane w obu tomach noszą ślady dyskusji warsztatowych, w które zaangażowani byli nie tylko autorzy poszczególnych tekstów, ale także inni uczestnicy projektu.

Wypracowany na tej drodze sposób postępowania – z tekstem jako przedmiotem badań i przykładaną do niego teorią jako narzędziem interpretacji – sprawdził się na poziomie pojedynczych mikroanaliz. W konsekwencji nieuniknione stało się pytanie o możliwość integracji perspektyw zorientowanych na jeden kompleksowy problem badawczy. Teksty analizowane podczas Warsztatów pochodziły w zdecydowanej większości z bieżącego polskiego dyskursu publicznego, niejako mimochodem ilustrując aktualne zjawiska społeczne. Dyskusja dotycząca metodologii zazwyczaj łączyła się więc z dyskusją na temat owych zjawisk. Coraz bardziej owocne okazywało się konfrontowanie dwóch odmiennych perspektyw teoretycznych i metodologicznych w analizie danego tekstu. Takie podejście, skupione bardziej na przedmiocie badań niż na integrowaniu metodologii, dało podstawy do realizacji idei multidyscyplinarności – zarówno w stosunku do pojedynczych tekstów (poprzez wieloaspektowość różnych analiz tego samego materiału), jak i wobec dyskursu w wymiarze ogólnospołecznym (poprzez samą ich wielość). Z jednej strony, prowadzi to do pełniejszego opisu i zrozumienia wybieranych problemów komunikowania publicznego, z drugiej zaś – otwiera możliwości ciągłego poszerzania ich spektrum. Dodać jeszcze trzeba, że choć w części prezentowanych tu opracowań pojawiają się inspiracje wspomnianą wyżej transdyscyplinarnością, to nie stanowiła ona głównej osi metodologicznej projektu.

Idea realizacji kompleksowych badań nad polskim komunikowaniem publicznym może się wydawać utopijna. Dynamiczna złożoność dyskursu oraz jego wymiar historyczny przekraczają bowiem możliwości każdego, nawet stosunkowo licznego i heterogenicznego środowiska badaczy. Problematyczny (bo arbitralny) jest przecież już sam wybór materiału empirycznego, a także kierunków badań oraz przyjmowanych w nich perspektyw, ograniczająca może być także środowiskowa hermetyczność.

Kluczowym problemem stało się dookreślenie podstawy empirycznej badań: co uznać należy za **istotne** w ramach dyskursu publicznego? Co miałyby oznaczać owa „istotność” i jakie miałyby ona mieć wymiary? Dorobek poszczególnych dyscyplin zaangażowanych w projekt pozwolił początkowo wyodrębnić teksty i zagadnienia kanoniczne (nazwaliśmy je roboczo „kamieniami milowymi”), czyli historycznie i społecznie doniosłe, odnotowane już w dotychczasowych badaniach lub będące aktualnie ich przedmiotem. Następnie jednak uznaliśmy, że kryterium istotności przekazu publicznego powinno być potraktowane szerzej i uwzględniać też inne aspekty istotności. W rezultacie przyjęliśmy, że kryterium społecznej istotności dla danego czasu (kontekstu) lub danej grupy (środowiska) spełniają następujące typy przekazów publicznych:

- a) wypowiedzi uznane za istotne dla całej zbiorowości na mocy konsensusu społecznego lub stanowiska elit symbolicznych (tzw. kamienie milowe),
- b) teksty istotne dla konkretnego środowiska, grupy społecznej czy orientacji światopoglądowej,
- c) teksty typowe, reprezentatywne dla debaty publicznej na określony temat w danym czasie, świadczące o stałych i zmieniających się wzorach kultury komunikowania publicznego⁶.

Społeczna, kulturowa lub polityczna waga tekstu wiąże się nierozdzielnie z jego publicznymi reperkusjami (debata, interpretacje, komentarze, spory). Nawiązania te mogą mieć szeroki zasięg ogólnokulturowy i tworzyć rozbudowane intertekstualne łańcuchy, mogą też pojawiać się lokalnie – w wypowiedziach zainteresowanych grup czy środowisk. Konieczna jest zatem dokumentacja także tego, jak dany tekst funkcjonuje w obszarze społecznej komunikacji – jak jest przywoływany, przetwarzany, zniekształcany, komentowany lub przemilczany. Ów performatywny i intertekstualny efekt wywołany przez dany tekst to bodaj najważniejszy wyznacznik jego społecznej istotności, a jednocześnie też – najtrudniejszy do zrekonstruowania.

⁶ Reprezentacje poszczególnych typów tekstu zostały szerzej omówione w książce *Polskie sprawy 1945–2015. Warsztaty analizy dyskursu*.

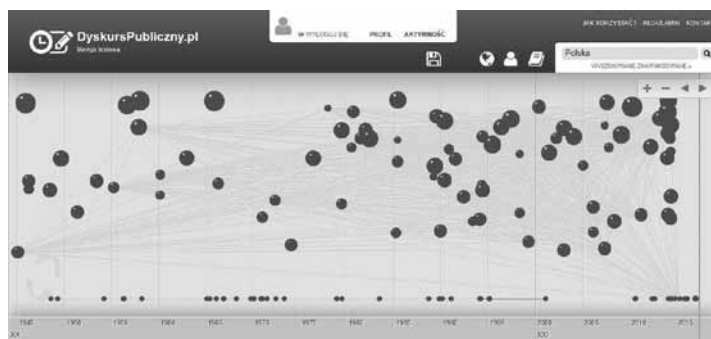

Przyjęte przez nas rozumienie inter- i multidyscyplinarności oparliśmy na założeniu, że badania nad dyskursem publicznym powinny być prowadzone w duchu nauki otwartej (tzw. nauki 2.0), co wymaga poddania analiz publicznej i społecznej weryfikacji oraz uzupełnienia przez samych użytkowników dyskursu. Pierwszym zaś krokiem do osiągnięcia tego celu jest stworzenie instrumentarium, które integrując wiedzę o komunikowaniu publicznym, będzie zarazem mieć potencjał ciągłego archiwizowania materiału empirycznego oraz aktualizowania i poszerzania spektrum przykładowych doń perspektyw teoretycznych. Realizację owego celu opisać można w tych dwóch wymiarach.

2.1 Integracja na poziomie empirycznym: portal DyskursPubliczny.pl

Empiryczną podstawą badań dyskursu publicznego jest gromadzenie tekstów dla niego istotnych. Jako repozytorium tekstów publicznych i platforma analizy dyskursu stworzony został w ramach projektu społecznościowy portal internetowy DyskursPubliczny.pl⁷.

Funkcją pierwszorzędną jest tu archiwizacja tekstów źródłowych – dodawać je do repozytorium może każdy zarejestrowany użytkownik i badacz⁸. Jedynym kryterium dodania tekstu jest uznanie go za istotny dla polskiego

Rysunek 1. Portal dyskurspubliczny.pl – interfejs strony głównej.

⁷ DyskursPubliczny.pl, online: <http://dyskurspubliczny.pl>.

⁸ W początkowym okresie funkcjonowania portalu repozytorium tworzone jest przez społeczność akademicką (uczestników projektu oraz członków konsorcjum). Docelowo możliwość dodawania tekstów ma mieć każdy zarejestrowany internauta (nazywany „dyskutantem społecznym”) – rodzi to jednak wiele problemów techniczno-administracyjnych (zarządzanie treścią i aktywnością), stąd na razie ograniczyliśmy dostępność tej funkcji.

dyskursu przez samego dodającego – uzasadnienie można dołączyć do tekstu i tym samym poddać pod publiczną dyskusję. Faktyczne więc decyzje użytkowników portalu aktualizują zaproponowane powyżej kryteria istotności⁹.

Sama kategoria istotności tekstu ma kluczowe znaczenie dla działania interfejsu portalu. Strona główna zawiera wizualizację repozytorium, opartą na dynamicznej osi czasu¹⁰, względem której – zgodnie z datą powstania – sytuowane są teksty, przedstawiane w postaci interaktywnych piktogramów- „bąbelków”. Jeśli dodając tekst do repozytorium, powiąże się go z innymi (a więc jeśli uwzględnimy wymiar intertekstualny), na ekranie wyświetlają się także linie łączące poszczególne piktogramy – kolory linii odpowiadają ogólnym kategoriom powiązań tematycznych (polityka, wiedza itp.).

Po najechaniu kursorem na piktogram wyświetlają się podstawowe informacje o tekście, zaś po kliknięciu otwiera się okno zawierające tekst wraz z opisem i tekstami powiązаныmi (komentarzami, analizami), można wówczas pozytywnie lub negatywnie ocenić jego istotność, klikając na strzałki góra-dół. Wielkość piktogramu zależy od liczby kliknięć oceniających istotność danego tekstu, zaś jego pozycja nad osią jest proporcjonalna do polaryzacji ocen – im bardziej zrównoważone są oceny dodatnie i ujemne, tym wyżej wyświetla się piktogram danego tekstu. Dzięki temu najbardziej eksponowane są teksty oceniane najczęściej i najmniej lub najbardziej jednoznacznie. Docelowo – w długim okresie użytkowania portalu – wyróżnione zostaną w ten sposób teksty najistotniejsze (według kryteriów ilościowych).

Portal zawiera zaawansowany moduł wyszukiwania treści oraz eksportu danych tekstowych. Dzięki odpowiedniej kategoryzacji materiałów na etapie ich dodawania możliwe jest wyświetlanie i archiwizacja tekstów według wybranych słów kluczowych, np. kryterium tematycznego.

Drugi ważny wymiar gromadzenia danych na portalu dotyczy warstwy metatekstowej. Przeglądanie portalu jest dostępne dla każdego internauty, każdy zaś zarejestrowany użytkownik może oceniać i komentować zamieszczane

⁹ Ze względu na wspomniane wyżej ograniczenie dostępności funkcji dodawania tekstów istnieje ryzyko, że teksty spełniające kryterium istotności środowiskowej (teksty typu drugiego) będą nadreprezentowane przez środowisko samych badaczy. Wydaje się, że warto ze szczególnym namysłem podchodzić do analiz zjawisk istotnych dla funkcjonowania świata akademickiego, tj. traktować je jako potencjalnie zbyt istotne dla samych zainteresowanych, czyli badaczy.

¹⁰ Można ją przesuwać i zmieniać jej skalę.

w nim teksty¹¹. Warto zauważyć, że poszczególne formy aktywności użytkowników portalu (akt uznania tekstu za istotny wraz uzasadnieniem, ocenianie i komentowanie go, dodawanie analiz i dyskutowanie o nich) mają także walor dyskursywny i są potencjalnym źródłem wiedzy o recepcji i społecznych sposobach tematyzowania przedmiotowego dyskursu publicznego (jeśli mowa o aktywności „społecznych dyskutantów”) oraz o metodologii projektu i jego dorobku naukowym (w tym wglądzie chodzi o aktywność użytkowników zarejestrowanych jako „badacze”).

Trzecim wymiarem gromadzenia i udostępniania informacji na portalu jest bowiem wiedza naukowa i ekspercka. Zarejestrowani badacze mogą zamieszczać na portalu analizy tekstów oraz publikacje i informacje bibliograficzne z zakresu analizy dyskursu, prezentując także swój profil naukowy. Poza funkcjami poznawczymi (kumulacja i rozwijanie w jednym miejscu wiedzy w danej dziedzinie) ma to wartość popularyzatorską i promocyjną (publiczna prezentacja własnych badań i ekspertyz).

Wspomniane otwarcie badań w duchu nauki 2.0 ma na celu uniknięcie realizacji tego projektu tylko w ograniczonym instytucjonalnie środowisku akademickim. Wszystkie trzy opisane powyżej wymiary funkcjonowania portalu – tworzenie repozytorium, aktywność metatekstowa i naukowa – opierają się na *crowdsourcingu*¹² jako potencjalnie najefektywniejszej formie realizacji działań projektowo-badawczych, ukierunkowanych na komunikowanie publiczne. Dana społeczność rekrutuje się spośród osób aktywnie i merytorycznie zainteresowanych przedmiotem i sposobem badań. Tworząc zasoby portalu i wchodząc we wzajemne interakcje, społeczność ta dookreśla i aktualizuje zarówno sam ów przedmiot (dyskurs), jak i sposoby jego poznawania (metodologię) – na skalę nieosiągalną dla tradycyjnych form uprawiania nauki.

2.2. Integracja na poziomie metodologicznym

Ewolucja metodologiczna projektu wynikała z przyjętej wstępnie definicji komunikowania publicznego jako przedmiotu badań. Wyróżniliśmy najpierw

¹¹ Jedynym warunkiem rejestracji jest podanie adresu mailowego i akceptacja regulaminu, projekt nie zakłada ograniczenia dostępu do portalu.

¹² M. Keating, B. Rhodes, A. Richards, *Crowdsourcing: A Flexible Method for Innovation, Data Collection, and Analysis in Social Science Research*, w: *Social Media, Sociality, and Survey Research*, red. C.A. Hill, E. Dean, J. Murphy, Hoboken, NJ 2013.

trzy poziomy empirycznej uchwytności komunikowania publicznego. Przez **teksty publiczne** rozumieć należy wszystkie jednostkowe przekazy (wypowiedzi) o dowolnej formie semiotycznej, które zaistniały w domenie publicznej (czyli takie, które – w odróżnieniu od przekazów prywatnych – spełniają warunek jawności i powszechnej dostępności). Teksty te – o ile dodatkowo spełniają warunek istotności (zob. wyżej) – są podstawową, najmniejszą jednostką tworzonego przez społeczność badaczy korpusu. **Dyskurs publiczny** rozumiany tu jest jako sieć (strumień) owych tekstów i ich wzajemnych powiązań (tematycznych, gatunkowych itp.) oraz te czynniki, mechanizmy i reguły, które stanowią przyczynę, środowisko lub efekty pojawienia się (lub znaczącego braku) określonych tekstów. Wreszcie **komunikowanie publiczne** to termin z poziomu najwyższego, ponieważ oznacza w tym ujęciu ogół praktyk interakcyjnych (komunikacyjnych), obecnych w życiu publicznym i ujawniających się w różnych jego sferach: instytucjonalnej (edukacja, administracja, polityka, regulacje prawne itp.), medialnej czy nieformalnej (zgromadzenia publiczne, debaty społeczne itp.).

Zakładamy, że teksty publiczne stanowią łącznie substrat dyskursu publicznego, a dyskurs publiczny wchodzi w skład komunikowania publicznego. Patrząc z innego punktu widzenia, komunikowanie publiczne stanowi ramę organizacyjną dyskursu publicznego, a dyskurs publiczny – ramę organizacyjną tekstów publicznych. Badania powinny zatem polegać na ustawicznej „zmianie ogniskowej”, odnoszącej się do mikroanalizy poszczególnych tekstów publicznych, przeglądowej analizy dyskursu publicznego oraz panoramicznej analizy komunikowania publicznego.

Biorąc przede wszystkim pod uwagę analizy zamieszczone w obu tomach, ale także i te, które prezentowane były jedynie w trakcie warsztatów, można w zarysie przedstawić metodologiczną problematykę badań prowadzonych w projekcie, ale też uogólnić ją do pewnych tendencji czy trendów obecnych w polskich badaniach dyskursu publicznego.

Ontologia dyskursu: konstrukcjonizm vs. esencjalizm. W ujęciach konstrukcjonistycznych badany dyskurs jest postrzegany jako dynamiczny mechanizm tworzący lub warunkujący rzeczywistość społeczną, analizy zaś zmierzają do krytycznej rekonstrukcji jego działania. Podejście esencjalistyczne traktuje dyskurs jako immanentny zbiór właściwości danej sfery rzeczywistości – analizy zmierzają do rekonstrukcji–deskrypcji jego cech dystynktywnych.

Zauważyć trzeba przy tym, że w obu przypadkach brakuje często umocowania tez dotyczących zmian społecznych (opiniotwórczość, świadomość społeczna) w wynikach społecznych badań empirycznych.

Ontologia tekstów w dyskursie często wynikała z założeń projektu: postrzeganie dyskursu jako powiązanego tematem strumienia wypowiedzi oraz łączenie zawartych w nim tekstów w diachroniczne łańcuchy odpowiadało modelowi analizy typu „rekonstrukcja dyskursywnego obrazu kwestii X” i badaniu jego zmienności w czasie.

Orientacja badań: tekstocentryzm vs. dyskursocentryzm. W większej części opracowań w punkcie wyjścia analizy znalazły się teksty – początkowo pojedyncze, lecz w miarę trwania badań formowane w zestawy (tematyczne sekwencje i diachroniczne łańcuchy) tekstów homogenicznych gatunkowo lub tematycznie. Autorzy wybierali konkretny tekst lub zestaw, opisując jego gatunek i strukturę, a także w sposób mniej lub bardziej ugruntowany rekonstruując zawarte w nich problemy, strategie i konstrukty znaczeniowe. Takie tekstocentryczne nastawienie wynika czasem z pobudek metametodologicznych – materiał empiryczny służy do prezentacji konkretnej metody analizy. Mniejsza część analiz wychodzi od samego problemu i koncentruje się na opisanu go w wymiarze dyskursywnym – poszczególne teksty nie są traktowane jako autonomiczne jednostki, a dobierane raczej jako nośniki fragmentów lub cech dyskursu potrzebnych do analizy głównego problemu. Nastawienie dyskursocentryczne skutkuje czasem tym, że w analizie pomijane jest uzasadnianie istotności tekstów czy identyfikacja ich gatunku i struktury.

Interdyscyplinarność na poziomie poszczególnych analiz najczęściej realizowana jest tak, że ujęcia socjologiczne wiążą się z formułowaniem perspektyw teoretycznych, zaś ujęcia lingwistyczne (szerzej: komunikacyjno-semiotyczne) obiektywizują je empirycznie.

Teorie w analizach: problematyka władzy i tożsamości. Uwzględniając obszerny rejestr odniesień teoretycznych, trudno pogrupować analizy według kilku ogólniejszych orientacji tożsamyh ze znanymi kierunkami współczesnej teorii społecznej. Wynika to z dwupoziomowej złożoności owych odniesień: poszczególne analizy różnią się od siebie pod względem zaplecza teoretycznego, zaś w ramach jednej analizy podejmowane bywają próby łączenia różnych inspiracji teoretycznych. Daje się jednak zauważyć silną obecność nurtów akcentujących problematykę władzy w dyskursie. Po

pierwsze, podejmowane jest zagadnienie niejawnych relacji panowania w ramach komunikowania publicznego (np. postkolonializm, feminizm, polityka środowiskowa). Po drugie, stawiana jest kwestia uprawnomocnienia stanowisk definiowanych jako niepodważalne (np. w obszarze prawa państwowego czy katolickiej doktryny społecznej). Po trzecie, zaznacza się zainteresowanie dla procesów politycznego lub symbolicznego konstruowania tożsamości zbiorowych (np. obywatelskiej, ekologicznej, muzycznej), także np. poprzez definiowanie relacji Polska–świat lub oddziaływanie na zbiorową pamięć historyczną i formy jej kultywowania.

Metody: dominacja jakościowych. Zdecydowana większość badań czerpie z instrumentarium (zorientowanych komunikacyjnie) jakościowych metod semiotyczno-lingwistycznych. Retoryka rozpatrywana jest zarówno w analizie narracyjnej, argumentacyjnej (w celu rekonstrukcji strategii dyskursywnych), jak i analizie wizualnej (perswazyjności obrazu). Semiotyka i analiza multimodalna – o proveniencji strukturalistycznej i systemowo-funkcjonalnej – koncentruje się na kodach językowych i wizualnych¹³. Z kolei analiza genologiczna w mniejszym stopniu orientowana jest na badanie struktur formalnych, co na gatunkowości wypowiedzi w rozumieniu systemowo-funkcjonalnej analizy dyskursu. Można także wymienić metody wypracowane na gruncie nauk społecznych: analizę konwersacyjną, analizę porządków uzasadniania czy analizę narracyjną. **Metody ilościowe** użyte zostały w postaci analiz list frekwencyjnych, kolokacji, węzłów tematycznych i pól leksykalno-semantycznych. Zautomatyzowana analiza korpusowa znalazła zaś zastosowanie zarówno jako narzędzie wspomagające (obiektywizujące), jak i konstruujące problematykę badawczą. Co ciekawe, mimo rosnącej tendencji do wykorzystywania badań ilościowych, zabrakło wykorzystania klasycznych technik badawczych, np. analizy zawartości.

Kluczowe kategorie analityczne. Podobnie jak w warstwie teoretycznej, wielość i różnorodność pojęć używanych do identyfikacji właściwości

¹³ Termin „multimodalność” pojawia się zwłaszcza w dwóch rozdziałach tej książki – w tekście Agnieszki Kampki oraz Anny Niewiadomy. W obu ujęciach termin ten związany jest z pojęciem „modusu percepcyjnego”, a zatem „multimodalny” oznacza tyle co „wielokodowy”. Tekst multimodalny charakteryzuje się więc integracją różnorodnych kodów semiotycznych w jednym przekazie (Kampka w tym tomie, s. 95–122), co przekłada się na proces dekodowania, który polega na tworzeniu znaczenia globalnego przekazu poprzez łączenie znaczeń pochodzących od różnych zmiennych semiotycznych (Niewiadomy w tym tomie, s. 123–145). Pojęcia „multimodalności” nie można jednak utożsamiać z pojęciem „modalności” w sensie prawdziwościowego potencjału. Modalność jako semiotyczna wiarygodność dotyczy wszystkich przekazów – bez względu na kod (a zatem zarówno przekazów jednodmodalnych, jak i multimodalnych). Połączenie obu pojęć (multimodalności i modalności) pojawia się zresztą w tekście Anny Niewiadomy.

badanych tekstów oraz do konceptualizacji prowadzonych analiz utrudnia przedstawienie spójnego ich katalogu. Można jednak wymienić te najistotniejsze, zauważając przede wszystkim stopniowe przechodzenie od mikrostruktur badanych tekstów ku „wielkim pojęciom” charakteryzującym dyskurs, takim jak: władza (w sensie politycznym i symbolicznym), wiedza, tożsamość, pamięć czy mentalność zbiorowa. Częściej używa się ich jako kategorii wyjaśniających niż analizuje zachodzące w nich przemiany. Zwraca uwagę częste i wieloaspektowe ujmowanie performatywności dyskursu: nieodzowne stało się ukontekstowanie badanych tekstów w ramach polemik, ceremonii, uroczystości i wystąpień publicznych, które analizowane są m.in. w wymiarze rytualizacji i teatralizacji komunikowania publicznego. Zalecane byłoby jednak zwiększenie udziału badań dyskursu jako starcia perspektyw (obok rekonstrukcji obrazów wybranych pojęć i ich historycznej zmienności).

Perspektywy-praktyki badawcze. Najczęściej postulowaną strategią analizy jest **rekonstrukcja**, rozumiana jako zabieg, który wyłania z dyskursu jego immanentne, a ukryte lub rozproszone w tekstach istotne właściwości. Jej przedmiotem czyni się takie kategorie, jak: kontekst (historyczny, geopolityczny, sytuacyjny), strategie i praktyki dyskursywne (np. rekontekstualizację, dyskryminację), struktury semantyczne (opozycje binarne: swój–obcy, centrum–peryferia, bliskość–dystans).

W przypadku perspektywy deskryptywnej, rekonstrukcja dotyczy dyskursu właściwego danej grupie lub instytucji, przedmiotowej tematyce lub gatunkowi i opiera się na mniej lub bardziej zrygoryzowanym metodologicznie wnioskowaniu indukcyjnym – konkluzje dotyczą właściwości dyskursu i mają charakter przeglądowy. W perspektywie krytycznej dominuje z kolei wnioskowanie dedukcyjne: badacze identyfikują w dyskursie publicznym zjawiska, które prowadzą do problemów społecznych lub są ich przejawem – konkluzje dotyczą częściej właściwości badanego materiału i mają charakter problemowy. Takie uformowanie się metodologii badań projektowych na obecnym etapie skutkowało m.in. tym, że zarówno w repozytorium, jak i wśród materiałów objętych analizami jest stosunkowo niewiele tekstów typu pierwszego (tzw. kamieni milowych – „tekstów przełomu”). Można to uznać za pewien mankament, jeśli spodziewanym efektem badań miałyby być zbiór tekstów kanonicznych. Wspomniana dysproporcja jest jednak efektem naszej świadomej decyzji: sądzimy, że analizując teksty zwykle w badaniach dyskursu publicznego

niedoceniane (teksty codzienne, medialne, a nawet popularne), można zobaczyć istotność tam, gdzie nie jest ona dostrzegana.

3. O czym jest ta książka – skrótowy przegląd zawartości

Przed zestawem tekstów metodologicznych umieszczony został artykuł o ogólnym charakterze. Arkadiusz Jabłoński (*Ontologiczne i epistemologiczne założenia analizy dyskursu*) sięga do historii filozofii europejskiej i rozważa znaczenie jej niektórych wątków dla ukształtowania się perspektywy analizy dyskursu. Z pewnością obraz tego zagadnienia byłby inny, gdyby to zwolennicy określonych nurtów analizy dyskursu wskazywali na te filozoficzne koncepcje, które sami „widzą” jako swoje intelektualne zaplecze. Tu jednak wywód zorganizowany jest historycznie i panoramicznie: od ogólnych tropów myśli filozoficznej do zbiorczo i ogólnie pojmowanej analizy dyskursu. Tym samym artykuł Jabłońskiego zachęca do dalszej refleksji nad filozoficznymi przesłankami analizy dyskursu.

Teksty metodologiczne podzielono na trzy kategorie, którym odpowiadają trzy kolejne części książki: *Metody*, *Perspektywy badawcze* oraz *Dwie analizy tego samego materiału*.

W dziale *Metody* znalazły się prezentacje kilku wybranych metod analizy dyskursu: analizy pola semantycznego (Urszula Topczewska), analizy narracyjnej (Piotr Pawliszak), analizy multimodalnej (Agnieszka Kampka), analizy semiotycznej (Anna Niewiadomy) oraz analizy ramowania (*framing analysis*, Karol Franczak). W artykułach tych przedstawione zostały podstawowe założenia teoretyczne oraz rozróżnienia pojęciowe stosowane na gruncie poszczególnych metod. W różnym stopniu teksty te dostarczają także szczegółowych wskazówek metodycznych.

Dział *Perspektywy badawcze* przedstawia wybrane, szczególnie wpływowe kierunki analizy dyskursu, które charakteryzują się odmiennymi ogólnymi przesłankami teoretycznymi, lecz dopuszczają stosowanie różnych metod badawczych. Ważną cechą omawianych perspektyw badawczych jest ich, skądinąd zróżnicowany, profil światopoglądowy. W tym dziale omawiane są: perspektywa krytycznej analizy dyskursu (Monika Kopytowska i Łukasz

Kumięga), perspektywa postkolonialna (różnych aspektów tej perspektywy dotyczą trzy kolejne teksty, których autorami są: Tomasz Zarycki, Marek Kochan i Magdalena Nowicka-Franczak), perspektywa feministyczna (tekst autorstwa trojga autorów: Natalii Krzyżanowskiej, Ewy Glapki i Adama Konopki) oraz perspektywa postfoucaultowskiej analizy dyskursu (Magdalena Nowicka-Franczak).

O ile artykuły zamieszczone w dwóch poprzednich działach w różnym stopniu prezentowały konkretne ilustracje autorskich zastosowań określonych metod lub badawczych perspektyw, o tyle w dziale ostatnim pt. *Dwie analizy tego samego materiału* ilustracja metody znajduje się w centrum uwagi. Ten efekt wzmocniony został poprzez to, że w dwóch kolejnych artykułach pod lupę wzięto ten sam materiał, rozpatrując go wszakże za pomocą odmiennych metod: analizy konwersacyjnej (Dorota Rancew-Sikora) oraz analizy porządków uzasadniania (Jerzy Stachowiak).